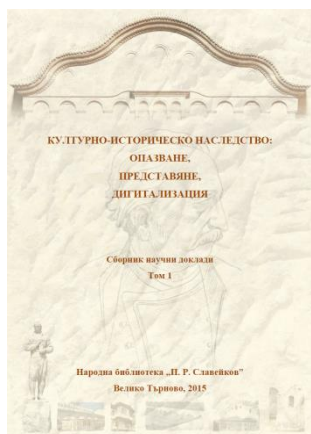

**Cultural and Historical Heritage:
Preservation, Presentation, Digitalization (KIN Journal)**
Volume 1, Issue 1, 2015, ISSN: 2367-8038
<http://www.math.bas.bg/vt/kin/>

Editors: Prof. PhD Petko St. Petkov, Assoc. Prof. PhD Galina Bogdanova
Copy editors: Assist. Prof. PhD Stefka Kancheva, PhD Nikolay Noev, Paskal Piperkov

© Editors, authors of papers, 2015. **This work is subject to copyright** *.
Published by: Regional Library "Petko Slaveykov", Veliko Tarnovo, Bulgaria

URBAN PLANNING IN THE SOUTHEASTERN SECTOR OF TRAPEZICA

Mirko Robov

National Archaeological Institute with Museum at the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Abstract:

The report presented a newly discovered feudal complex in the southeastern sector of Trapezitsa. As a planning solution, the complex is a large closed architectural ensemble, developed on two adjacent terraces west and southwest of the church №3. It occupies an area of about 3 decares and is the largest so far established in the capital. As a device and purpose there is a parallel with the boyar complex, north of the palace of Tsarevets.

The church is a representative monument of the capital's cult architecture from the 12th-14th centuries. Cross dome according to plan, with rich frescoes and facade decoration. Two masonry tombs with marble lids were intended for high-ranking representatives of the capital's elite.

The report presented the initial results of a newly opened church this season - church №2, views and steps for preservation and conservation of the discovered architectural remains. the inhabitant of this ensemble.

Keywords:

Archaeological Research; Cultural and Historical Objects; Preservation; Presentation

http://www.math.bas.bg/vt/kin/files/papers/1_1/04-KIN-1-1-2014.pdf
pages: 34-43

* This work is subject to copyright. Permission to make digital or hard copies of portions of this work for personal or educational use is granted without fee, provided that the copies are not made or distributed for profit or commercial advantage and that the copies bear this notice and the full citation on the first page. To otherwise reproduce or transmit in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording, or by any information storage retrieval system or in any other way requires written permission from the publisher.

ГРАДОУСТРОЙСТВОТО В ЮГОИЗТОЧНИЯ СЕКТОР НА ТРАПЕЗИЦА

Мирко Робов
Филиал на НАИМ-БАН, Велико Търново

Резюме: Докладът представи новоразкрит феодален комплекс в югоизточния сектор на Трапезица. Като планово решение, комплексът представлява голям затворен архитектурен ансамбъл, развит на две съседни тераси западно и югозападно от църква №3. Заема площ от около 3 дка и е най-големият установен засег в чертите на столицата. Като устройство и предназначение има паралел с болярския комплекс, северно от двореца на Царевец.

Църквата е представителен паметник на столичната култова архитектура от 12-14 век. Кръстокуполна по план, с богата стенописна и фасадна украса. Две зидани гробници с мраморни похлупаци, са били предназначени на високопоставени представители на столичния елит. Вероятният обитател на комплекса е църковно лице, за което свидетелства намерен костен завършек на архиерейски жезъл.

Докладът представи началните резултати от новооткрит през настоящия сезон храм – църква №2, виждания и стъпки за опазване и консервация на разкритите архитектурни останки. Представена бе и компютърна възстановка на църква №3, на портата на комплекса, както и на голямата сграда, предназначена за обитателя на този ансамбъл.

На 18 март 1879 г. се учредява първото в страната археологическо дружество – Търновското¹. Основен момент в програмните цели на дружеството е провеждането на археологически разкопки на хълма Трапезица. Те започват още същата година, т.е. само година след Освобождението на България². Още преди направата на Устава от избраната за целта комисия, с нейното изрично разпореждане веднага започват археологически сондажи на хълма³. Тези проучвания са съсредоточени в северната част на билото и се извършват под ръководството на д-р Васил Берон и проф. Марин Дринов.

Последвалите разкопки през втория етап от дейността на дружеството на Трапезица, са организирани през 1884 г., т.е. в годината, когато Уставът на дружеството е утвърден от министъра на Народното просвещение⁴. Съсредоточени са в Югоизточния сектор на крепостта като обхващат църкви с номера 3 и 4. Това е всъщност първият етап на проучването на въпросните култови паметници, тъй като повторно тук се работи и през 1900 г. под ръководството на франския археолог Жорж Съор при известните негови мащабни разкопки на Царевец, Трапезица и Никополис ад Иструм⁵. Косвено свидетелство затова са откритите през 2007 г. при подновените

¹ Домусчиев, Н. За датата на основаването на първото археологическо дружество в България. Археология, IX, 1967, кн.2, с.61

² Берон, В. Археологически и исторически изследвания. Велико Търново, 2004 г., с.18

³ Пак там, с.18

⁴ Овчаров, Д. Към историята на първото археологическо дружество в България. Археология, 1962, 3, с.70

⁵ Николова, Я. Няколко документа за разкопките в Търново и Никополис ад Иструм през 1900 г. ИОМТ, кн.1, Варна, 1962, с.35

разкопки на църква №3 надписи върху камък с имената на участници в тези разкопки и означената година на тяхното провеждане – 1900.

Фигура 1. Изображение на столично Търново в миниатюра върху лист №2 от Ватиканския препис на Манасиевата хроника

В миниатюрата върху лист №2 от Ватиканския препис на Манасиевата хроника⁶, (фиг. 1) секторът е отразен с крепостната стена и няколко църкви.

Видимо от архитектурните особености, едната от църквите е куполна, а други две са с двускатни покриви и едноскатно покритие на странични галерии. Цвятът на покривните материали показва, че куполната църква е покрита с оловни листове. При останалите църкви са използвани керемиди.

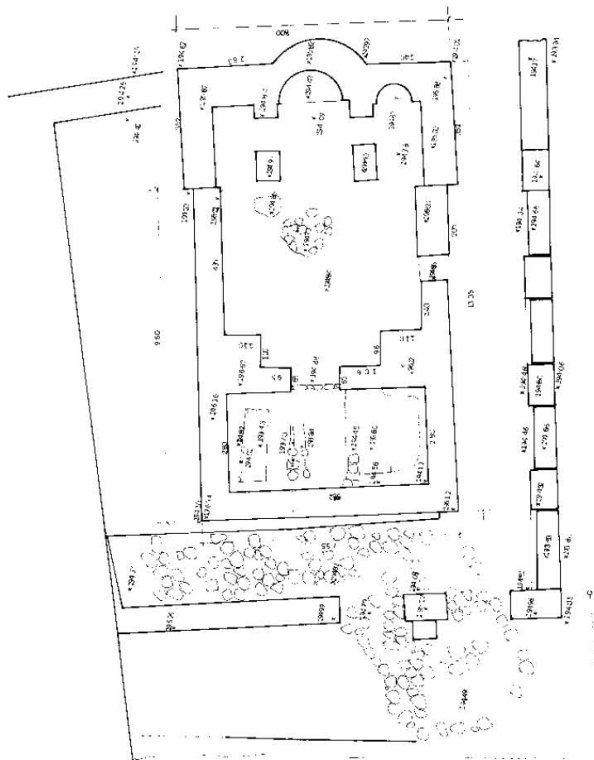
История на проучванията

Църква №3 е с частично запазени градежи и много малки пасажи от вътрешната цокълна стенопис.

Както вече посочихме, по същество разкопките са в рамките на втората археологическа експедиция по програмата на Търновското археологическо дружество.

В резултат е установен приблизително планът на църквата (фиг. 2) с двата входа съответно в западния зид на притвора и в южния зид на наоса. Разкрито е помещение от север, прилепено към църквата, както и ред от четири правоъгълни фундамента с посока север-юг, разположени западно от църквата. Външният зид на помещението от север продължава към запад, като огражда широко дворно пространство. Оформени са пиластри откъм южното му /т.е. вътрешното за двора/ лице.

⁶ Дуйчев, И. Миниатюрите на Манасиевата летопис. С., 1962, с.32

Фигура 2. Църква №23 /план/

Както пише Н. Мавродинов, планът на Васил Димов⁷ е неточен, но дава важни архитектурни подробности за несъществуващи по-късно елементи – две арки на западната и една на южната фасада на църквата⁸. В резултат на тогавашните разкопки е образуван дебел насипен слой южно и източно от църквата, със строителни материали от градежа, значително количество хоросан, елементи от фасадната украса и фрагменти от вътрешната стенопис.

Фигура 3. Надпис върху камък /разкопки през 1900 г./

⁷ Разкопките на Трапезица във В. Търново. ИБАД, т.V, 1915, с.129 и сл.

⁸ Мавродинов, Н. Еднокорабната и кръстовидната църква по българските земи до края на XIV в. С., 1931, с.36

След разкопките на д-р Васил Берон, очевидно църквата е била повторно разкопана при кампанията на Жорж Сьор през 1900 год. Участието си в тези разкопки е увековечил върху камък (фиг. 3), човек с име Иван, като е изчукал името си и годината 1900. Данните от повторното разкопаване на църквата не са известни, нито по отношение на плана, нито на направените стратиграфски наблюдения.

В общия план на Трапезица, църква №3 попада в източната част на тясна тераса, която се развива към запад. От изток, крепостната стена по скалния венец отстои от апсидата на около 15 м. В този участък е очертано трасето на улица с посока север-юг, с нисък подпорен зид от запад. Тя следва конфигурацията на крепостната стена.

Новите проучвания на църква №3

По план църквата е еднокорабна, кръстополна, с един притвор. Общите й размери са 13/8 м.

Фигура 4. Църква №3. Апсида.

Апсидата е полукръгла (фиг. 4). Ширината ѝ е 2,70 м, а дълбочината – 0,80 м. Суперструкцията е запазена на максимална височина от 0,60 м. Градежът на източната фасада е положен върху солиден блокаж, залят обилнос хоросанов разтвор. Този конструктивен похват е приложен с цел надеждното укрепване на терена, тъй като източният зид на църквата попада в самия край на терасата, а от там, към източната крепостна стена на Трапезица, теренът е със силно изразена денивилация. Това именно е наложило неговото допълнително укрепване.

В оформлението на стените на църквата е вложен смесен градеж (фиг. 5), от редуващи се редове от добре обработени камъни, с грижливо оформени лица, които се редуват с тухлени редове. Затова свидетелстват многобройните екземпляри от цели и фрагментирани тухли в насапа около църквата, а също и от отделни пасажии от градежа във вътрешността на църквата. В този смисъл неточни са наблюденията на първите изследвачи, че църквата е градена „само от камък – местен пясъчник“⁹.

⁹ Мавродинов, Н. Пос. Съч., с.36

Фигура 5. Църква №3. Североизточна част.

Наосът е с форма на квадрат. Предолтарното пространство е разделено на три части от две стени, оформени с арки. Самият олтар е по-широк от наоса, както пише Мавродинов „напомня кръстовидните източни църкви в форма на буквата Т”¹⁰. Пространството е отделено с две колони (фиг. 6), като базите им са стъпвали на зидани фундаменти, правоъгълни по форма. Били са разположени симетрично върху двата стилобата.

Фигура 6. Преупотребени детайли от колоните в наоса на църква №3

Базите, на които са стъпвали колоните са употребени вторично в стъпало, отвеждало от изток към северната галерия. В непосредствена близост до тях е открита и част от каменна колона.

Носещите елементи на подкуполния барабан от запад са два масивни зидани пиластри с внушителни размери, разположени в двата западни ъгъла на наоса.

Според Н.Мавродинов, църква №3 не трябва да се отнесе към групата на куполните църкви с тромпи, като по-скоро куполът ѝ е бил с пандантиви¹¹.

¹⁰ Мавродинов, Н. Пос. Съч., с.36

¹¹ Мавродинов, Н. Пос. Съч., с.37

До запазената височина на фасадните стени не личат основите на едностъпалните ниши, нанесени в старите заснемания, съответно две от запад и четири или пет от юг. Очевидно те са стъпвали върху сравнително висок цокъл.

Откритото значително количество от керамопластични елементи (фиг. 7) /кръгли панички и четирилистници/ при проучването на страничните галерии, но също и във вътрешността на църквата, са обогатявали декоративно-художествения образ на фасадните стени, изградени грижливо, с техниката на смесения градеж. Църква №3 е типичен представител на Търновската архитектурна школа с живописно-декоративните похвати, които познаваме от други проучени паметници на Царевец и по двата бряга на Янтра¹².

Фигура 7. Църква №3. Фрагмент от вътрешната стенопис

Южният вход е в западната половина на южния зид на наоса. Праговото ниво е от плочести камъни на хоросанова спойка. Ширината на входа е 0,80 м. Съоръжението отвежда към южната странична галерия на църквата.

Фигура 8. Църква №3. Зидана гробница в притвора.

¹² **Робов, М.** Рисуваната фасадна украса на църквата „Св.Димитър“ във Велико Търново. Търновска книжовна школа, т.7, В.Търново, 2002, с.770-771

Подовото покритие (фиг. 8, 9) на църквата първоначално е изпълнено с тънки плочи от сив камък, положени върху хоросанова подложка. По-късно е положена втора, тухлена подова настилка, също върху хоросанова замазка.

Фигура 9. Мраморна надгробна плоча от църква №3

От вътрешната стенопис *in situ* са запазени малки пасажи от цокълната живопис, върху северната стена и в олтарната ниша. Те са от цокълната живопис на наоса.

Предимно от цокълната стенопис са и многобройните дребни фрагменти, открити при разчистването на гробничните съоръжения в притвора, а също и в насипните пластове около църквата.

Притворът е с размери 2,80/3,50 м. Входът през западния му зид, нанесен в тарите заснемания не е маркиран при тогавашната консервация на градежа, последвала първите проучвания на църквата. Видно от тези заснемания, той е поставен по централната ос /изток-запад/, като е с ширина на светлия отвор, еднаква с тази на входа между притвора и наоса, т.е. 1,45 м. При изчерпване на напластяванията в притвора, се установиха две гробни съоръжения – съответно в северната и южната му части. Гробниците са зидани, като северната е грижливо измазана. Южната е запазена в лошо състояние, преди всичко с еднолицевите северен и западен зидове. Скелетите не са запазени. Очевидно и двете гробници са били отваряни, но неизвестно кога – по време на робството или при разкопките на В. Берон и Ж. Сьор. Откриха се два фрагмента от мраморни надгробни плочи, като по тях няма орнаменти или надписи. Част от надгробна плоча, вероятно произхождаща именно от тук, е вторично употребена в настилката пред източния зид на северната галерия.

Странични галерии

В старите заснемания е нанесена единствено галерия от север. Оформлена е по-различно от галериите от запад и юг. Несъмнено хронологически ги предшества, като допълнение към плана на църква №3.

Наличие на подово покритие в северната галерия не е установено. Възможно е да е отнето при първите проучвания, когато е била разкопана самата галерия.

Едноредовият стилобатен зид (фиг. 10) от запад равни приблизително с нивото на хоризонтирания участък в намиращата се тук скала. Така получените неравности във

вътрешността на помещението са подравнени с трамбована пръст. За северен зид на тази галерия е служил подпорния зид, който от север огражда цялата тераса, на която е изградена църква №3. Проследен е западно от храма, като обединява в общ ансамбъл пространството в останалата част от терасата с наличните тук градежи.

Фигура 10. Църква №3. Странична галерия от запад

Едновременно и еднотипно са оформени галериите от запад и юг. Масивните дървени колони, които са носели едноскатния покрив са стъпвали на пет правоъгълни зидани фундаменти.

При южната галерия тази функция е отредена на пет уширения в стилобатния зид, които първоначално са били отделни правоъгълни фундаменти, но по-късно пространството между тях е било запълнено с градеж. Еднотипна е и плочниковата настилка в очертанията на западната и южната галерии. Тази настилка продължава западно и югозападно, извън очертанията на църквата.

Обхванатият при новите проучвания участък западно от църквата е с дължина от около 40 м и с ширината на самата тераса.

Порта

Портата (фиг. 11) е ситуирана в югозападната част на комплекса и към нея отвежда път, свързва терасата с основната улична артерия на Трапезица, между северната и югоизточната ѝ порти. Тя е оформена като представително съоръжение.

Настлана е с каменни плочи, като настилка продължава и източно.

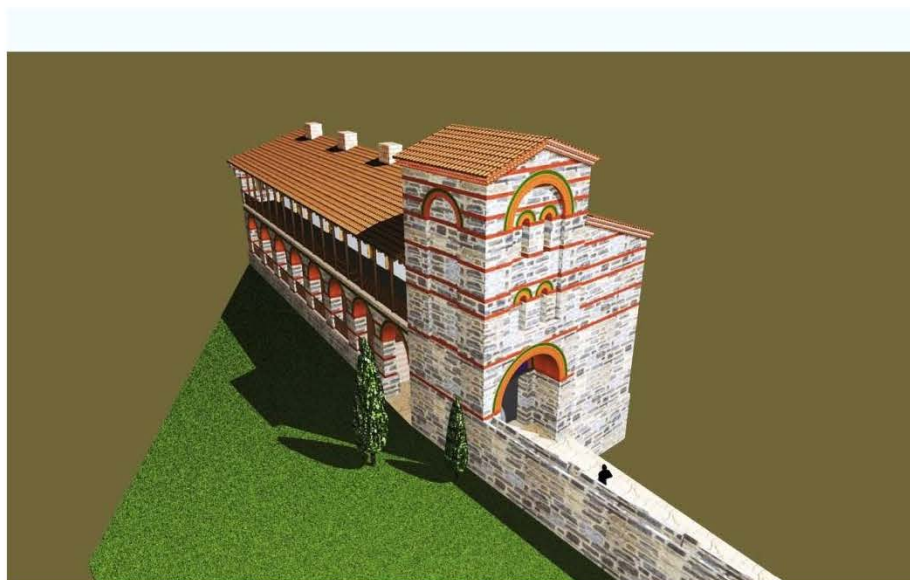
Проходът е със сводово покритие, носено от тухлен арков пояс. Вътрешните стени са били тенописани. В декорацията на фасадните стени били включени керамопластични елементи /кръгли панички, покрити със зелена глазура/.

Фигура 11. Портa на феодалния комплекс при църква №3

Каменната настилка към изток отвежда към постройка с внушителни размери (фиг. 12), ясно очертана в релефа на терена още към началото на проучванията. Към тази сграда отвежда и каменната настилка от западната странична галерия на църквата.¹³

Сградата е единствена в плана на затворения комплекс. Тя е двуделна, с обща дължина от 32 м и ширина над 8 м. Дебелината на зидовете показва, че е била поне двуетажна. Непосредствената връзка между портата и сградата, от една страна, а от друга с църква №3, ѝ отрежда ролята на структуроопределящ елемент в плановото изграждане на комплекса.

Фигура 12. Портa и сграда във феодалния комплекс при църква №3 /възстановка/

Западната половина е оформена като навес, със стопански функции.

¹³ М. Робов. К. Дочев. Археологически разкопки на Трапезица, сектор „Югоизточен” /църква №3/. АОР през 2007 г.С., 2008, с. 689 и обр.1 на с.686

Изборът на това престижно място за изграждането на затворен комплекс е удачен от всяка гледна точка. Терасата сред най-високите, които предлага билото на Трапезица. Тя е слънчева и хигиенична, с великолепен изглед, включително и към представителните институции на Царевец – двореца и патриаршията. Църква №3 е ситуирана в най-източната част на ограденото пространство, а това запазва целостта на дворното пространство. Неговата обща с площ от над 2,5 дка. Широка, около 3 м алея, е свързвала комплекса с трасето на основната комуникация в крепостта, между северната и южната порти.

Оформен така, комплексът няма аналог на Трапезица и силно се доближава като устройство и функция до т.нар. Болярски комплекс, северно от двореца на Царевец¹⁴. Всъщност, сходна е концепцията в оформлението на представителните граждански комплекси през Първото царство в столиците Плиска и Преслав¹⁵.

¹⁴ **Я. Николова.** Жилищната архитектура в Търново през XII-XIV век. ТрВТУ, т. VIII, кн.2, ИФ, 1970/1971, С., 1973, с.111-121/.

¹⁵ **К. Попконстантинов.** Граждански комплекси в Плиска и Преслав. Средновековният български град. С., 1980, с.117-128

Научната конференция **„КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО: ОПАЗВАНЕ, ПРЕДСТАВЯНЕ, ДИГИТАЛИЗАЦИЯ” (KIN2014)**, посветена на 145-годишнината от създаването на Българската академия на науките, се проведе в зала „Европа” на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий” през месец ноември 2014 г. На откриването на конференцията приветствия поднесоха зам. ректорът на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий” проф. д-р Петко Ст. Петков, главният координатор на регионалните академични центрове чл.-кор. Димитър Димитров и акад. Ячко Иванов. Конференцията включваше специална докторантска сесия с участието на млади учени и докторанти.

В рамките на конференцията се откри изложба **„Разрушение и съзидание”**, представяща резултати от проекта за цифровизация на архитектурното творчество на Уста Кольо Фичето.

КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО: ОПАЗВАНЕ, ПРЕДСТАВЯНЕ, ДИГИТАЛИЗАЦИЯ

ТОМ 1, 2015

<http://www.math.bas.bg/vt/kin/>

Народна библиотека „П. Р. Славейков”

ISSN 2367-8038